

УДК 930.2:477.4(058.244)«19–20»
DOI: 10.31651/2076-5908-2022-2-84-90

ПРИСЯЖНЮК Юрій Петрович,
доктор історичних наук, професор кафедри
історії України Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

СЕЛЯНИН У МОДЕРНОМУ МІСТІ (ментальні аспекти урбанізації другої половини ХІХ – початку ХХ ст.)

Стаття присвячена характерним особливостям участі українського селянства Наддніпрянщини в процесах урбанізації другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (до початку Першої світової війни). Автор доводить, що на той час український досвід зростання міст не відповідав рівню західноєвропейського, що визначатиме специфіку подальшого розвитку суспільства, зокрема й у період більшовицького експерименту. Крім того, землеробська міграція, завдяки якій селянам вдавалося зберігати «вірність хліборобству», відчутно переважала їхню свідому участь в урбанізації. Цю думку опосередковано підтверджує історіографія міграційних рухів, на що самі дослідники мало звертали уваги, бо зазвичай керувалися політико-правовим і статистичним підходами, а не антропологічним. Це вносило в дискусії відоме безладдя, виражене словами про нібито якусь усвідомлену прихильність селян до їхньої «української» землі, якої в принципі не могло бути.

Ключові слова : ментальність, селянство, патріархальність, урбанізація, місто, індустріальне суспільство.

Постановка проблеми та аналіз публікацій. Історія селянства традиційно цікава дослідникам, зокрема в Україні, де цей «хліборобський клас» становив більшість населення аж до середини ХХ ст. Тому мотивація студіювати участь сільського населення в урбанізації видається досить зрозумілою, надто якщо керуватися такими обставинами: по-перше, ця «внутрішня міграція» відбувалася за залишковим принципом (люди полишали села під тиском крайньої потреби), по-друге, у самому місті їх чекало непросте «розселення», яке означало складну й болючу соціально-психологічну еволюцію, а її результатом було часткове збереження сільської культури в міських умовах, що спостерігалось навіть у тих переселенців, які поповнювали середовище маргінальних груп; по-третє, урбанізація набагато менше ніж, скажімо, міграція привертала увагу дослідників. Остання обставина цілком очевидна, адже рух «на окраїни» імперії аналізувати було набагато легше. Щодо зростання міст, то найчастіше історики говорили про нього мовою статистики, у контексті соціально-економічної історії, де селянам відводили роль «робочої сили» [1, 286].

Історіографія проблеми представлена значним обсягом праць, які мають істотну особливість, а саме – у них мало уваги приділено якраз тим соціальним прошкам населення, насамперед вихідцям із села, які становили основну частину «урбанізованої людності». Методологічні підходи, якими тепер послуговується наука, скажімо, історична антропологія, дають змогу виправити ситуацію. Коротко зупинимось на важливих для нас тематичних публікаціях.

До таких належать розвідки автора цієї статті та дніпровської дослідниці Т. Портнової [2–3]. Прямо чи побіжно вони присвячені участі селянства Наддніпрянщини в урбанізації. При цьому в першому випадку акцент зроблено на її «повільності» (як наслідок збереження на селі традиційного укладу), а другому – на міфологізації того ж селянства в поглядах інтелігенції. Деяко по-різному трактуючи селянський світ як такий, обидва дослідники сходяться на думці, що «непомічена» участь вихідців із українського села в урбанізації регіону Наддніпрянщини була зумовлена байдужістю до цього питання влади й громадськості, а заодно й науковців, які на них орієнтувалися.

Привертає увагу монографія дніпровського колеги О. Шахова [4]. На ґрунтовній джерельній базі він простежив «індустріальний потенціал українських земель», з'ясував ключові аспекти власне урбанізації, наголосив, що в той час містоутворення відбувалося за

активної участі селян, хоча проблему їхнього етнічного походження, як і долю конкретних людей, лишив поза увагою.

Інтерес викликають нариси запорізьких дослідників Федора й Галини Турченків. Через призму регіональної історії та процесів модернізації вони запропонували кілька оригінальних контент-аналізів, серед яких: особливості аграрного устрою, життєві стандарти, національна (етнічна) свідомість людей в умовах «розселення». У висновках констатували, що, з одного боку, урбанізація охоплювала «різні національні групи», з іншого, спостерігалася «значне відставання української більшості.., а прошарок українських робітників... був тонким і маловпливовим» [5, 40,50].

Загальний стан історіографії проблеми репрезентує стаття польського дослідника Віктора-Рафала Ковальчика. Він зазначає: «(На початку ХХ ст. – Авт.) розвиток промисловості зумовив динамічне зростання кількості промислових робітників. В Україні в 1914 р. їх було 645 тис. осіб. Сільськогосподарських робітників набагато більше» [1, 315]. На жаль, поглиблений аналіз цієї людності в публікації відсутній.

Метою статті є прагнення з'ясувати маловивчені (ментальні, антропологічні) аспекти участі українського селянства в процесах урбанізації на етапі формування в Наддніпрянській Україні індустріального суспільства.

Виклад основного матеріалу. Предмет дослідження – українське селянство – автор уявляє схематично і деє навіть символічно. Мова йде відразу про кілька мільйонів осіб, кожна з яких мала унікальний характер, самобутній внутрішній світ. Загалом же, попри «доволі стійкі й послідовні зовнішні соціально-політичні впливи, репрезентовані польською, російською, почасти єврейською та іншими культурами, активізацію урбанізаційних, міграційних процесів, а також суттєві регіональні відмінності, постає як історично цілісна... спільнота» [3, 8]. Вона перебуває в епіцентрі пропонованої розвідки, бо інакше вести мову про «селянство» вкрай складно.

Історики рідко звертали увагу саме на «людське наповнення» урбанізаційних процесів, тобто сільських людей, які переважно вимушено, через життєві обставини ставали городянами. У намаганні заповнити цю прогалину, нагадаємо, що «будь-яких урядових заходів, пов'язаних із ліберальними еволюційними тенденціями аграрних відносин, активізацією індустріальних та урбанізаційних процесів, напередодні реформ 1860-х рр. селяни не чекали» [3, 110]. З цим твердженням важко не погодитися ще й тому, що йдеться про факт «історичного зіткнення» двох історичних епох – традиційної та модерної. У середині ХІХ ст. лише близько 11% населення Наддніпрянщини були городянами, але і їх важко визнати урбанізованими. Приміром, абсолютна більшість мешканців повітових Черкас були ще «людьми з горами» [3, 113].

Нашу увагу привертають дослідження Т. Портнової. Вони цікаві тим, що присвячені двом «сторонам» пореформеної урбанізації – і селу, і місту, до того ж виконані на основі соціокультурного підходу, який передбачає висвітлення історії особи, суспільства, культури [2]. Авторка ґрунтовно проаналізувала проблему селянин – цивілізація, по суті – взаємодію міської і сільської культур. Вона справедливо вважає, що в той період єврейське, вірменське, а насамперед польське та російське місто було вороже налаштоване до українського села; між цими мікросвітами існувала «прірва культур». Переїзд до міста передбачав зміну не лише місця проживання та професійних навичок селянина, а його манер, звичок, поглядів, імовірно навіть способу сприйняття світу й себе в ньому, до чого людина не була готовою. Також українська інтелігенція не бачила позитиву в перспективі «перетворення селян на городян» [6, 315]. Вона не підтримувала ідеї пролетаризації села, що було логічно з погляду самої народницької ідеології і настроїв сільських мешканців. Усе ж міське життя дедалі більше втягувало у свою орбіту селян. З потраплянням у місто людина опинялася перед новими реаліями і, траплялося, «нетривалого досвіду неземлеробської праці та легких міських заробітків... було достатньо, аби відвернути від бажання бути хліборобом» [2].

Серед науковців дотепер тривають дискусії навколо питання – наскільки масово українське селянство переселялося до міста, якою мірою це відбувалося добровільно, з усвідомленням потреби й доцільності такої «міграції»? На наш погляд, однозначної відповіді на це питання давати не варто. Річ у тім, що багато чого тут залежало від самих людей –

адже одна справа, коли вони ще жили й працювали на землі, суттєво інша, коли персонально «скуштували» переваги урбанізації. Тож, праві і ті історики, які пишуть про неготовність селянства до урбанізації «за власним бажанням», і ті, котрі стверджують, як легко й невимушено його представники ставали городянами. У першому випадку мотивом поведження була традиційна культура, яка аж ніяк «не сприяла будь-яким змінам у житті», у другому, відносно комфортніші умови, про що власне свідчать цитовані джерела [3, 42].

Окремі історики не уникають спокуси сказати щось про «свідомий вибір» селян (якого насправді або не було, або він був не настільки свідомим). На цій основі деякі з них (О. Міллер) беруться заперечувати «особливу прив'язаність... селян до «української» землі» [7, 192–194, 232]. Своєю чергою, уникаючи ідеологічні (анти)симпатії, А. Гуревич колись зазначав: «Зв'язаність селянина з землею навряд чи потрібно уявляти собі так, що він був нероздільно з'єднаний зі своїм наділом. Люди шукали зручні для поселення місця і легкі для обробки землі» [8, 58]. А вже принагідно «всіляко гіперболізували своє господарське минуле» [9, 29–30]. Виходить так, що наддніпрянський селянин тяжів до своєї землі тому, що усвідомлював її родючість не як «українську», а як таку. Доречно зауважити: А. Гуревич увійшов в історію як видатний учений європейського рівня, тоді як О. Міллер не отримав такого визнання через надмірну політизацію своїх наративів.

Привабливість міста також сприймалася по-особливому, насамперед як «зручніші побутові умови». Багатьом вихідцям із села знайомство з містом чи не вперше відкривало зразки «ліпшого, бажанішого життя» [2]. Інколи їм навіть ставало соромно за те, що вони «колишні селяни». Т. Портнова, коли пише про принади міського життя, які відкривалися перед ними, то робить висновок, що «більша свобода поведінки часто виявлялася сильнішою за «владу землі»» [2]. Насправді ж селяни не стояли перед таким вибором, оскільки робили його раніше, коли наважувалися «залишити землю». На це аргументовано вказує запорізький історик Ф. Турченко [5, 50].

Тепер «послухаємо» героїню роману П. Мирного «Повія», яка переселилася із села в місто й працювала там куховаркою: «Та в городі тільки й жити! Там вільно, там людно... Там ніхто тебе не примічає, ніхто не пиляє, не точить та золить, як тут... Робота моя не важка – витоплю піч, зварю їсти, віддаш – і вільна на увесь день і на всю ніч...» [2]. Як бачимо, у той час місто не справляло всебічного впливу на абсолютну більшість новоспечених городян – «селянин, обертаючись лише в соціальних низах..., міських культурних звичаїв навіть не помічав» [2].

Дещо вточнимо. По-перше, думку української інтелігенції про звикання вихідців із села до міського життя треба визнати вповні адекватною, бо вона підтверджується багатьма джерелами, зокрема й спогадами-міркуваннями тих людей, які ставилися до таких явищ нейтрально; по-друге, якщо ці новоспечені городяни потрапляли до маргінальних груп (за ознаками критерію високої культури та мистецтва), то вести мову про їхню свідому відмову від хліборобського способу життя не доводиться, бо тоді виходить, що власне селяни лише тим і жили, що піклувалися про свій побутовий комфорт, який розуміли як користюлюбство; по-третє, сюжет про «систематичне побиття жінки» явно запозичений із російської дійсності, бо хоча в українців такі випадки й траплялися, вони за масштабами, цинізмом, жорстокістю поступалися російським традиціям, де «чоловік дуже часто бив дружину, і жорстоко: батогами, дубиною...» [3, 108].

Добре відомо, що реформи 1860-х рр. відчутно позначилися на перспективах модернізації села. Але ця радикальна історична трансформація більшою мірою спостерігалася на макрорівні, тоді як на мікрорівні вона була набагато скромнішою. Деякі історики навіть вважають, що «злам епох» пройшов повз увагу селян. Більш урбанізовані мешканці міст могли й надалі сприймали їх такими собі наївними простаками, невиправними селянами-мрійниками. Городян справді дивувала життєва недосвідченість сільських людей, і з роками ця різниця поглядів лише зростала. Своєю чергою, селяни переживали відчуття великого «обману надій», бо запропонований владою та «всім панством» сценарій їхнього звільнення з кріпосної залежності, як і надана під обов'язковий викуп земля, не компенсували наступних поневірянь і страждань [2].

Життя штовхало селянина до заробляння коштів, адже «царське звільнення» ставило його в некомфортні обставини «грошового голоду». Розвиток ринкових (капіталістичних)

відносин виявився неочікуваним і болючим. Однією з відповідей на ці виклики могло бути переселення в місто, яке манило своїми перспективами, але водночас і лякало. Залишити рідну оселю він наважувалися хіба-що в умовах усвідомленої безвиході.

Принагідно маємо підстави дещо інакше поглянути на зміни, які прийнято називати «демографічним вибухом». Нагадаємо, що за сорок пореформених років сільське населення Наддніпрянщини зросло приблизно вдвічі й на початку ХХ ст. ця тенденція зберігалася. Відбулося відоме аграрне перенаселення, яке об'єктивно стимулювало урбанізаційні процеси. Це підтверджують статистичні дані. Згідно з матеріалами Першого Всеросійського перепису населення 1897 р., чисельність жителів міст Наддніпрянщини (порівняно з дореформеним періодом) досягла 3 млн 85 тис. осіб [4, 142]. Оскільки все населення тоді нараховувало 23 млн 430 тис., то це становило дещо більше 13%. При цьому спостерігалася велика різниця в зростанні міст і селищ міського типу, які не мали власне міського статусу.

Особливо слабе зростання міських жителів спостерігалось на Правобережжі – з 9,1% до 9,7% [4, 142]. На Лівобережжі городяни становитимуть 11,4%, на Півдні – 21%. Своєрідним рекордсменом буде Херсонська губернія, у містах якої мешкатиме 29% місцевої людності [4, 143]. До цих статистичних даних не потрапили чимало селян, які на рубежі ХІХ – ХХ ст. проживали в самих містах або передмістях, інколи досить численних, що юридично ще не вважалися власне містами (Нікополь, Кривий Ріг, Кам'янське, Горлівка, Синельникове, Авдіївка) [10, 10 та ін.].

Загалом же перед початком Першої світової війни в містах Наддніпрянщини мешкало лише 16,4% місцевого населення. Для порівняння: в Австро-Угорщині цей показник становив 32,5%, Франції – 37,4%, Німеччині 54,0%, а індустріальній Великій Британії – аж 72,0% [4, 145]. До того ж, селяни переїздили до міст «тихо», тобто цей процес, на відміну від переселення в інші регіони імперії, особливо не регулювався і мало ким контролювався. Ще одна особливість – переїздили здебільшого не сім'ї (родини), а їхні «частини», переважно хтось із дорослих дітей. Вони не надто цікавили владу, як згодом не привертатимуть увагу науковців. Про це дізнаємося з річних звітів губернаторів та досить численної історіографії переселенського руху [11, 151; 12, 126].

Знайомлячись з матеріалами регіональних досліджень, легко переконатися, що там, де до початку ХХ ст. зберігалися домодерні устої, темпи урбанізації лишалися низькими. На перший погляд парадоксально, бо, здавалося б, люди з таких сіл мали прагнути швидше долучатися до «цивілізації», але цього не траплялося. В історіографії побутують дещо спрощені пояснення про «низьку продуктивність с/г виробництва», і вже в такому контексті – про «нагромадження негативних явищ» [13, 222]. Так, луцький історик А. Шваб звично пов'язує господарську відсталість з низьким рівнем матеріального становища основної маси селянства Волині. Цікаво, що робить він це в статті, яку присвятив переселенському руху волинян на Далекий Схід, що сукупно з аналогічними розвідками дає нам підстави обґрунтувати власну робочу гіпотезу: оскільки в студіях міграційних процесів автори звикли спиратися на статистичні дані й з часом сформувалася залежність істориків від «магії чисел», то це перешкоджає їм бачити альтернативні переселенські перспективи. Виходить так: раз селяни з Волині (чи якогось іншого регіону) мігрували на Далекий Схід (чи ще кудись), то про інше вони й не думали, що послугувало причиною нехтування істориками урбанізаційними процесами [11, 152; 12, 126–127]. Відтак проблема адаптації та самореалізації селян у містах також виявилася помітно «недооціненою» [14, 112–123].

Переселяючись у місто, селянин фактично потрапляв у світ, де все йому було незвичним, а отже, ризикованим і небезпечним. Це «велике село» вражало самим життєвим ритмом («хтось кудись постійно поспішав»), а ще – рівнем публічності. Чи не все побачене було для селянина новим – освітлені вечорами центральні вулиці, скупчення людей, порівняно «більший галас» (публічні зібрання), [15, 242]. Неспокій, страх, культурна відчуженість – далеко не повний перелік проблем, якими доводилося перейматися.

На переселення до міста впливали й інші чинники. До появи залізниці відстані між селами, волостями, повітами були для селянина ще «надмірно великими», а дороги – «надто довгими» [16, 75]. Долати їх наважувався далеко не кожний. Цьому сприяв негативний стан, у якому зазвичай перебували шляхи сполучень. З цієї нагоди П. Куліш писав (1862):

«Ніде дороги такі не кепські, як в Україні. Це канали, якими цивілізація, перейнята в німців, без будь-якої розбірливості, проведена в різні адміністративні пункти нашого краю» [17, 94]. Додамо, що й на початку ХХ ст. «аграрний світ» Наддніпрянщини – усе ще локальні осередки життя, кожний із яких лише тією чи іншою мірою відчував «подих урбанізації» [18 та ін.].

Отож, місто насторожувало, лякало й водночас вабило. Його часто презентували конкретні люди – посадовці, про яких селянин дізнавався переважно з поганих чуток. З цього ж приводу львівський історик Я. Грицак слушно зазначає, що для українського селянина не мало значення, яка влада перебувала в місті, бо кожна із них була ворожа за означенням як міська влада, як влада держави-експлуататора.

Усе ж, потрапляння до міста сприяло значному зростанню поінформованості й обізнаності. Тривали процеси засвоєння сільською людиною міського соціального досвіду – учорашній селянин переймав раніше незнані йому практичні навички, що розширювало межі його особистої самореалізації, хоча й не завжди.

Формулюючи проблему «поширеного тиску модернізації» на селян, які потрапляли до міста, варто зважити на політику самодержавства в цьому питанні. Імперська влада абсолютно недостатньо враховувала факт історичної відчуженості «малоросійської людності» від життя в міському середовищі. Ні в джерелах, ні в історіографії авторові не вдалося виявити свідчень чогось протилежного.

Висновки. Основною причиною слабких (тобто неадекватних потребам села й міста) урбанізаційних процесів на Наддніпрянщині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. було збереження традиційного (домодерного) устрою, що, з одного боку, позначалося на способах вирішення життєвих проблем самими селянами, зокрема надання пріоритету переселення на «далекі» землі, а не в «сусідні» міста, з другого, знайшло відповідне відображення в історіографії. Ця «подвійна однобічність» засвідчує неготовність людей різних епох і субкультур брати до уваги не лише очевидні й зрозумілі їм речі (події, явища, процеси), а й ментальні, які перебували за сферою уявлень, але таких же важливих для творення й осмислення історії.

Список використаної літератури

1. Ковальчик Р. В. Влияние развития железной дороги на экономическую ситуацию в Польском Королевстве и юго-западных губерниях (Украине) под властью Российской империи до 1914 г. *Модернизационные процессы на Волыни в XIX – на початку XX століття* : зб. наук. пр. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 286–316.
2. Портнова Т. В. Селянство в уявленнях української інтелігенції... URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&
3. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України : соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : моногр. Черкаси : «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2007. 640 с.
4. Шахов О. Б. Україна в умовах модернізації та загострення соціального конфлікту (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : моногр. Дніпропетровськ : Ліра, 2016. 400 с.
5. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна : модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ ст. – 1921 р.) : історичні нариси. Київ : Генеза, 2003. 304 с.
6. Словарь української мови : в 4 т. / Упор. Б. Грінченко. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1996. 496 с.
7. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 260 с.
8. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Искусство, 1984. 350 с.
9. Семенченко Д. Голос хлібороба. Хлібороб. 1908. № 20. С. 29–30.
10. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. «Визвольні» проекти і галицьке село у середині ХІХ століття : моногр. Київ : Критика, 2007. 336 с.
11. Бойко Я. В. Заселение Южной Украины. 1860–1890 гг. : моногр. Черкасы : Сіяч, 1993. 252 с.
12. Макарова О. В. Соціальне обличчя селян-переселенців з Подільської губернії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Український селянин*. Черкаси, 2005. № 9. С. 124–127.
13. Численность и состав рабочих в России на основании данных Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. / Под ред. Н. А. Троицкого. Т. 2. 1906. 605 с.
14. Боженко А. Модерне місто як символ свята : простір дозвілля киян(ок) у другій половині ХІХ

- на початку ХХ ст. *Живучи в модерному місті : Київ кінця ХІХ – середини ХХ століть /* Упор. О. Беглій, К. Діса, О. Мартинюк. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 112–123.
15. Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ : Либідь, 2001. 334 с.
 16. Жемчужников Л. М. Талант. *Основа*. 1861. Листопад-грудень. С. 75–87.
 17. Кулиш П. А. Поездка в Україну. *Основа*. 1862. Квітень. С. 92–110.
 18. Статистика землевладення. 1905 г. Вып. XXXIII. Харьковская губерния. Санкт-Петербург : ЦТЛ М. Я. Минкова, 1906. 54 с.

References

1. Kovalchuk, R. V. (2018). The influence of railway development on the economic situation in the Kingdom of Poland and southwestern provinces (Ukraine) under the rule of the Russian Empire until 1914. *Modernization processes in Volyn in the 19th and early 20th centuries : a collection of scientific works*. Lutsk. 286–316. (in Ukr.)
2. Portnova, T. V. Ruralism in the ideas of the Ukrainian intelligentsia... URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003962 (in Ukr.)
3. Prysiazhniuk, Yu. (2007). The Ukrainian peasantry of the Naddniproshchyna : socio-mental history of the second half of the 19th and early 20th centuries. Cherkasy. (in Ukr.)
4. Shakhov, O. B. (2016). Ukraine in the conditions of modernization and aggravation of social conflict (end of the 19th – beginning of the 20th century). Dnipropetrovsk. (in Ukr.)
5. Turchenko, F. G., Turchenko, G. F. (2003). Southern Ukraine : modernization, world war, revolution (end of the 19th century – 1921) : historical essays. Kyiv. (in Ukr.)
6. Dictionary of the Ukrainian language : in 4 volumes (1996) / Compiled by B. Grinchenko. Vol. 1. Kyiv. (in Ukr.)
7. Miller, A. I. (2000). «Ukrainian question» in the policy of the authorities and Russian public opinion (the second half of the nineteenth century). St. Petersburg. (in Russ.)
8. Gurevich, A. Ya. (1984). Categories of medieval culture. 2nd edition, corrected and supplemented. Moscow. (in Russ.)
9. Semenchuk, D. (1908). The voice of the farmer. *Khliborob*. № 20. 29–30. (in Ukr.)
10. Zayarnyuk, A. (2007). Idioms of emancipation. «Liberation» projects and the Galician village in the middle of the 19th century. Kyiv. (in Ukr.)
11. Boyko, Ya. V. (1993). Settlement of Southern Ukraine. 1860–1890. Cherkasy. (in Russ.)
12. Makarova, O. V. (2005). The social face of resettled peasants from the Podilsk province (end of the 19th – beginning of the 20th century). *Ukr. peasant*. Cherkasy № 9. 124–127. (in Ukr.)
13. The number and composition of workers in Russia based on the data of the First General Census of the Russian Empire in 1897 (1906) / Edited N. A. Troinitsky. Vol. 2. (in Russ.)
14. Bozhenko, A. (2016). The modern city as a symbol of the holiday : the leisure space of Kyiv residents in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century. *Living in a modern city : Kyiv at the end of the 19th – mid-20th centuries /* Compilers O. Betlii, K. Disa, O. Martyniuk. Kyiv. 112–123. (in Ukr.)
15. Donchenko, O. A., Romanenko, Yu. V. (2001). Archetypes of social life and politics (Deep regulations of psychopolitical everyday life). Kyiv. (in Ukr.)
16. Zhemchuzhnikov, L. M. (1861). Talent. *Osnova*. November-December. 75–87. (in Russ.)
17. Kulish, P. (1862). A trip to Ukraine. *Osnova*. April. 92–110. (in Russ.)
18. Land ownership statistics. 1905 (1906). Issue. XXXIII. Kharkov province. St. Petersburg. (in Russ.)

PRYSIAZHNIUK Yuriy, Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine),
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

A PEASANT IN A MODERN CITY (mental aspects of urbanization second half of the 19th – early 20th century)

Abstract. Introduction. *The history of the peasantry has always been interesting for researchers, including Ukraine, where this «bread-making class» was the majority of the population until the middle of the 20th century. Our attention is drawn to the following questions: when, how, and most importantly, what consequences did the mass resettlement of peasants to cities lead to? The fact that internal migration took place according to the «residual principle» (people left the village*

under the pressure of extreme need) makes the motivation of the exploration clear. A difficult transformation awaited them in the city, which meant a complex and painful socio-psychological evolution. The result of this was the partial preservation of the rural mentality in urban conditions, which was observed even among those immigrants who replenished the environment of marginal groups. Urbanization in Naddniprianshchyna has attracted less attention of researchers than migration. The last reason is quite understandable, since the movement «to the outskirts» of the empire was clearer and easier to analyze. As for peasants in the process of urbanization, most often historians spoke about them in the language of statistics, in the context of socio-economic history, where, as a rule, rural people were assigned the role of «labor force».

Purpose. *The author seeks to find out the understudied (mental, anthropological) aspects of the participation of the Ukrainian peasantry in the processes of urbanization at the stage of the formation of an industrial society in Naddniprianshchyna Ukraine.*

Results. *According to the situation at the beginning of the First World War, the level of urbanization of the Naddniprianshchyna was significantly behind the countries of Central-Western Europe. And this is taking into account the fact that its peasant potential, in relation to the number of the rural population, was much higher. So, it can be assumed that at that time the Ukrainian experience of urbanization did not reach the Western European one, Ukraine will enter the communist era as an agrarian-industrial country. This circumstance will determine the very nature of the Bolshevik experiment with its infamous «Leninisms» – socialist industrialization, cooperation (collectivization) of the countryside, cultural revolution.*

There were also significant regional differences. Lower rates of modernization were observed where patriarchal customs were preserved until the beginning of the 20th century, which was manifested in the slowdown of industrialization and urbanization. Previously, historians were inclined to talk about the backwardness, «poverty» of the bulk of the peasantry, but such an opinion seems biased to us.

Conclusion. *The author offers a working hypothesis about the consequences of the (non)participation of the Ukrainian peasantry of the Naddniprianshchyna in the urbanization of the post-reform decades and the beginning of the 20th century. The noticeable passivity of the peasants is explained by the fact that they held on to their lands until the last. In addition, when, in search of new sources of livelihood, they did leave their places, they envisioned the future and acted in such a way as to remain peasants. This is evidenced by the fact that the peasants managed to maintain their loyalty to agriculture after moving to new places. This significantly outweighed their conscious participation in the processes of urbanization. Our hypothesis is confirmed by the historiography of migration movements in post-reform Ukraine and the Stolypin agrarian reform period, to which the authors paid little attention, as they were usually guided by political-statistical approaches rather than anthropological ones. This brought a mess into the discussion incorrectly expressed by words about some kind of conscious attachment of the peasants to their «Ukrainian» land, which in principle could not be.*

Keywords: *mentality, peasantry, patriarchy, urbanization, city, industrial society.*

Одержано редакцією 23.09.2022

Прийнято до публікації 12.12.2022